

Dr. Yılmaz Nevruz
UMÛMÎ KAFKAS TARİHİNE GİRİŞ
İmam Gazi Muhammad, İmam Hamzat ve İmam Şamil
Önderliğinde Kafkasların Azatlık Mücadelesi
(Kafkas Gazavatı)
CİLD -III-

KAFKAS VAKFI YAYINLARI - 13

UMÜMÎ

KAFKAS TARİHİNE GİRİŞ

İmam Gazi Muhammad, İmam Hamzat ve İmam Şamil
Önderliğinde Kafkasların Azatlık Mücadelesi
(Kafkas Gazavatı)

Cilt: III

Yayın Koordinatörü
Veysel Arıhan

Editör

Ahmet E. Çölgeçen

Kapak Tasarımı
Şule İlgüç

1.Baskı

Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019

ISBN 978-975-00909-7-4

Kafkas Kültür Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı

Kafkas Vakfı Yayınları

Yayıncılık Sertifika No: 22094

Hırkai Şerif Mh. Fevzipaşa Cd.

No: 179 34091 Fatih İstanbul

Telefon: 0212 531 25 66

www.kafkas.org.tr

bilgi@kafkas.org.tr

Baskı ve Cilt

Yaylacık Matbaacılık Ltd.

Maltepe Mh. Litros Yolu.

Fatih Sanayi Sit. No: 12/197-203

Zeytinburnu İstanbul

Telefon: 0212 612 58 60

Sertifika No: 11931

YAYIN HAKLARI

© Eserin tüm hakları anlaşmalı olarak yazarı ile
Kafkas Vakfı'na aittir. Yayıncı izni olmadan çoğaltılamaz.

Dr. Yılmaz Nevruz:

Dr. Yılmaz Nevruz 1938 yılında, Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine bağlı Kafkas muhacirlerinin torunlarının oturduğu Yakapınar (Ertuğrul) köyünde doğdu. İlkokulu kendi köyünde, ortaokulu Sivrihisar'da, liseye İstanbul Kabataş Erkek Lisesinde tamamladı. 1968 yılında İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesinden mezun oldu. Öğrencilik yıllarında Ahmet Canbek, Musa Ramazan, Mustafa Beştoy, Osman Çelik, Sefer Berzeg, A. Hazer Hızal, Kâzım Taymaz, Seyfi Şahin, Rezzan Dincer, Niyazi Güney, Dilber Kanşay, Yaşar Noğay, Yaşar Şengün ve diğer arkadaşlarıyla birlikte "Birleşik Kafkasya" Dergisini çıkardı. Çeşitli gazete ve dergilerde Kafkasya ile ilgili yazılar yazdı. Federal Almanya'da 8 yıl kadar doktor olarak çalıştı ve genel cerrahi uzmanı oldu, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde muadelet imtihanını verdi. Genel cerrahi uzmanı ve baştabib olarak Eskişehir'de uzun yıllar görev yaptı. 2002 yılında emekliye ayrıldı. 1994-2000 yılları arasında Eskişehir Kuzey Kafkas Karaçay-Balkarlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin yayımladığı "Birleşik Kafkasya" Dergisinin genel koordinatörlüğünü yaptı. Bu arada Kafkas tarihiyle ilgili çalışmalarını iyice yoğunlaştırdı. Bunun dışında "Karaçayca-Türkçe Sözlük", "Karaçayca Atasözleri ve Deyimler", Karaçayca "Esgerivlerim/ Hatıralarım", "Alamlağa Rahmat Sıyılı Fayğambar Muhammat" (Türkçeden Karaçaycaya aktarma), "Hadis İstılahları Hakkında Muhtasar Bilgiler" yayımlanmamış çalışmalarından başlıcalarıdır. 1998 yılında Aytek Namitok'un "Origines des Circassiens" [Çerkeslerin Kökleri] isimli Fransızca yazılmış kitabının I. Cildini Türkçeye çevirdi, ama bastırmayı düşünmedi. Ayrıca ünlü Karaçay yazarı Halimat Bayramuk'un "14 Yıl" isimli ve Karaçayların sürgününü anlatan kitabını Türkçeye aktardı, bu kitabın müteaddid baskıları yapılmıştır. Yazar "Umumî Kafkas Tarihi'ne Giriş" isimli üç cildten oluşan çalışmasını Tamamlamıştır. Keza 2018 yılı itibariyle Muhammed Tahirü'l Karahî'nin "Barikatü's-suyüfid-Dağistaniyye fi ba'z-ı Ğazavatü's-Şâmiliyye" isimli ünlü tarihçesinin Abdülhamide's Şekivî tarafından kadim Osmanlıcaya tercüme edilen ve Tahirü'l Mevlevî tarafından da sade Osmanlıcaya aktarılarak "Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil'in Ğazavatı" adıyla 1915 yılında neşredilen Osmanlıca nüshasını günümüz Türkçesine uyarlayarak geniş açıklamalarla basıma hazırlamıştır. Yazar evli ve dört çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	15
Giriş	19

BÖLÜM I

Rus İstilas ve Kafkasların Direniş Hareketleri	29
---	-----------

Fasıl I:

<i>Rusya'nın Yayılma Planı ve Büyük Kafkas-Rus Harbinin 1829-1859 Safhasına Takaddüm Eden Yıllarda Cereyan Eden Olaylar.....</i>	<i>29</i>
--	-----------

1. Umumi Malûmat	29
2. Yermolov Dönemi ve Yermolov Sistemi	31
a. Yermolov'un Faaliyetleri	36
b. Dağıstan Halklarının İtaat Altına Alınması	40
c. A.P. Yermolov ve Çeçenler	45
d. Kabardey'in Nihai İşgali	47
e. Balkarya'nın Savaşmadan Rus Çarına İtaat Etmesi.....	53
f. Yermolov Dönemi'nin Kafkasya Yönünden Sonuçları.....	54
g. Karaçay'ın Rusya Tarafından İstilas.....	55
h. Karaçay'ın Durumu	58
ı. Hasavka Muharebesi ve Karaçay'ın Rusya Tarafından İşgali.....	60
j. Kafkas Savaşında Osetler ve İnguşlar	63

BÖLÜM II

<i>Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslam'ın ve Müritlik Hareketinin Rolü..</i>	70
---	-----------

Fasıl I:

<i>Müritlik Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi</i>	<i>71</i>
1. Konuyla İlgili Çalışmalar ve İleri Sürülen Görüşler.....	71
2. Kafkas Gazavatı ve Müritlik Hareketi Hakkında Araştırmacıların Görüşleri	78

Fasıl II:

<i>Nakşibendiyye Tarikatı'nın Kafkasya Versiyonu Olan "Müridizm Öğretisi" Kafkasya'da Ne Zaman Ortaya Çıktı, Nasıl Gelişti, Toplum ve Toplum Olaylarını Nasıl Etkiledi?</i>	<i>98</i>
1. Nakşibendiyye Tarikatı Hakkında Kısa Bilgi.....	98

Fasıl II:

<i>Gazi Muhammad'ın İmam Seçilmesi</i>	165
1. Gazavat/Cihat İlanı.....	166
a. Hunzah Vak'ası	168
b. Ağaç-Kala	170
c. Burnaya Kalesi Kuşatması (1831)	171
d. Vnezapnoy Kalesi Kuşatması	172
e. Derbent Muharasası.....	174
f. Kizlyar Baskını	176
g. Ağaç-Kala'nın Düşmesi	177
2. Gen. Rosen'in Başkumandanlığa Atanması	179
a. Vladikafkas (Bruğal/Terekkala) Seferi.....	179
b. Gimri Muharasası ve Gazi Muhammad'ın Şehadeti (17 Ekim 1832)..	182
c. Gimri Seferi'nin Çeçenistan Etabı	184
d. Gimri Kuşatmasının Başlaması	186

Fasıl III:

<i>İmam Hamzat-Bek ve Dönemi</i>	198
1. Hamzat-Bek'in İmam Seçilmesi ve İlk Faaliyetleri.....	198
a. Kısa Biyografisi	198
b. Hamzat-Bek'in İmam Seçilmesi	199
2. Hunzakh'ın Alınması ve Bu Sırada Ortaya Çıkan Müessif Hadiseler	208
3. Hunzakh'ın Alınmasından Sonra Cereyan Eden Hadiseler	216
4. İmam Hamzat'ın Suikast Sonucu Vefat Etmesi.....	218
5. Nihai Değerlendirme	223
6. Şamil Öncesi Kısa Fetret Dönemi.....	225
7. Şamil'in İmam Seçilmesi.....	227

BÖLÜM IV

<i>Büyük Kafkas-Rus Harbi</i>	229
-------------------------------------	-----

Fasıl I:

<i>Kafkas Milli Azatlık Mücadelesinin Büyük Önderi İmam Şamil ve Dönemi</i>	229
1. Şamil'in Kısa Hayat Hikâyesi	229
a. Şamil'in Tahsil Hayatı ve Müteallimlik Yılları	230
b. Şamil'in İlim Tahsili ve Gençlik Yıllarında Harp Sporlarıyla İlgilenmesi	232
2. İmam Şamil'in İlk Faaliyetleri	235
a. Alb. Klug von Klugenau'n Kuzey Dağıstan Kumandanlığına Atanması.....	237

b. Barış Görüşmeleri.....	238
3. İmam Şamil'in Devlet Düzeni Tesis Etme Çalışmaları	240
a. Çevre Köyleri Tekrar İtaat Altına Alma Faaliyetleri	242
b. Untsukul'un İtaat Altına Alınması	243
c. 1835-1836 Kısa Sükûnet Dönemi.....	245
d. Aşilta Köprüsü Muharebesi.....	245
e. Gen. Fezi'nin Hunzakh'ı Tahkimi, Aşilta ve Teletl Muharebeleri.....	247
4. K.K. Fezi'nin Avaristan Seferi.....	247
a. Teletl/Tılık Muharebesi ve Şamil'in Çektiği Sıkıntılar	247
b. İmam Şamil'in Gen. K.K. Fezi'ye Yazdığı mektuplar.....	254
c. Ahulgoh Muhasarasından Önce Cereyan Eden Hadiseler	256
d. Şamil ile Klug von Klugenav'un Buluşması.....	257
e. Ahulgoh'tan Önce.....	259

Fasıl II:

<i>Rus Ordusunun Umumi Dağıstan Seferi</i>	263
1. Gen. Grabbe'nin Dağıstan'a Hareketi.....	263
a. Burtunay Çatışması.....	263
b. Argyan Kuşatması.....	264
c. Ahulgoh'un Topografik Konumu Hakkında	265
d. Rus Ordusu Ahulgoh'ta	268
e. Şamil'in Ahulgoh'taki Konumu ve Grabbe'nin Son Hazırlıkları.....	269
2. Ahulgoh Muharebelerinin Başlaması	270
a. Surhay-Kule'nin Düşmesi	270
b. Ahulgoh Kalesinin Tam Kuşatma Altına Alınması.....	275
c. İmam Şamil'in Büyük Oğlu Cemaleddin'in Rus Kumandanlığına Rehine Olarak Verilmesi.....	276
d. Ahulgoh'un Sukutu, Muharebenin Sonucu ve Değerlendirmeler.....	283
3. İmam Şamil'in Kurtuluş Yolculuğu	287
4. Ahulgoh'tan Sonra	292

BÖLÜM V

<i>Yeniden Doğuş</i>	293
----------------------------	-----

Fasıl I:

<i>İmam Şamil Çeçenistan'da.....</i>	293
1. Şamil'in Çeçenistan'da İlk Faaliyetleri	294
a. 1840 Umumi Çeçenistan İsyanının Seyri ve Akıbeti	296
b. Valerik Muharebesi.....	297
c. Hacı Murat'ın İmam Şamil'e Biat Etmesi	300

a. Adıgey Kabileleri Nezdinde Birlik Çalışmaları ve İmamat Naipleri	356
b. İlk Adıgey Naibi Hacı Muhammed.....	358
c. İkinci Adıgey Naibi Süleyman Efendi.....	360
3. İmam Şamil'in Merkezi Kafkasya/Kabardey Seferinin Safahatı	364
4. 1846 Yılı'nın Diğer Hadiseleri, Şamil'in Güney Dağıstan Seferi ve Kutış Yenilgisi.....	379
5. 1847 Yılı Hadiseleri	380
a. Elisu Sultanlığı Topraklarını Geri Alma Girişimleri.....	380
b. I. Gergebil Muhasarası.....	381
c. Saltı Müdafası (İkinci Ahulgoh).....	383
d. İmama Halef Tartışması.....	385
6. 1848 Yılı Hadiseleri	386
a. II. Gergebil Muhasarası.....	386
b. Samur Vadisi'ne Sefer ve Akhtı Muhasarası	386
c. Honotlu Muhammed Emin Asiyalav'ın Adıgey Naipliğine Atanması....	389
d. Muhammed Emin'in Kısa Biyografisi.....	390
7. 1849 Yılı Hadiseleri	391
a. Çoh Kalesi'nin Ruslar Tarafından Kuşatılması	391
b. Naip Hacı Murat'ın Temirhan-Şora'ya Olağanüstü Baskın Eylemi	393
c. Danyal-Bek'in İmam Şamil'e Sunduğu Başarı Planı.....	394
8. Şali Gazavatları ve Gazi Muhammed'in Naipliğe Atanması	395
9. Karakaytag ve Tabasaran'a Askerî Birlik Gönderilmesi (Hacı Murat'ın Son Seferi).....	398

Fasıl III:

1. Hacı Murat Hadisesinin Ayrıntıları	401
a. Hacı Murat'ın Kısa Biyografisi	401
b. Karakaytag-Tabasaran Seferinden Sonra	402
c. Hacı Murat Görevden Alındıktan Sonra Yaşanan Hadiseler.....	404
2. Hacı Murat'ın Bilinmeze Yolculuğu.....	409
a. Tiflis ve Sonrası.....	411
b. Nuha, Fırar ve Yiğidin Vurulup Düşmesi	412
c. Medeni Geçinen Rusların Hacı Murat'ın Başını Kesmeleri	413
d. Hacı Murat Hadisesinin Kısa Tahlili	414
3. 1850-1852 Hadiseleri	416
a. Kaytag ve Tabasaran'a Naip Gönderilmesi	416
b. Knez Baryatinskiy'nin Büyük Çeçenistan Seferi.....	417

BÖLÜM VI

Kırım Harbi Sırasında Kafkasya..... 419

Fasıl I:

<i>Kırım Harbi ve Doğu Kafkasya</i>	419
1. İmam Şamil'in Osmanlı Devleti ile Bağlantı Kurma Girişimleri	419
a. İmam Şamil'in I. Kakhetya Seferi.....	420
b. İmam Şamil'in II. Kahetya Seferi	423
2. Tsinandali Baskını, Gürcü Prenseslerin Tutsak Edilmesi ve Sonrası	429
a. Tsinandali Hadisesi.....	430
b. Gürcü Prenseslerle Cemaleddin'in Mubadelesi Hadisesi	432
3. Paris Muahedesi'nden Sonra	435
4. Kafkas Gazavatında Son Mücadeleler	436

Fasıl II:

1. Knez A. İ. Baryatinskiy (1815-1879)'nin Kafkas Orduları Başkumandanı ve Çar Naibi Olarak Atanması ve Kafkasya'nın Rusya Tarafından Kati İstilasını.....	437
a. Çeçenistan'ın Rusya Tarafından Ele Geçirilmesi	437
b. Nazran Ayaklanması.....	438
c. Dargo-Vedeno'nun Düşmesi	439
d. İçiça Avuluna Çekiliş.....	440
e. İmamat Yüksek Halk Meclisi'nin Son İstişare Toplantısı	441
f. Şamil'in İçiça (Kılal) Dağından Gunip Dağına Gidişi	441
2. Son Durak Gunip	442
a. Gunip Kuşatması.....	443
b. Şamil'in Teslimiyle İlgili Görüşmeler ve Yazışmalara Devam Edilmesi ve Rusların Gunip'i Ele Geçirmeleri	444
3. İmam Şamil'in Teslim Olması.....	447
a. Karşılaşma	447
b. Yalnızlık Hissi ve Sıkıntılı Anlar.....	448

Fasıl III:

<i>Elveda Kafkasya ve Kafkaslar</i>	450
1. Temirhanşora'ya Hareket.....	450
2. St. Peterburg Yolunda.....	451
3. Çar II. Aleksandr İle Karşılaşma	451
a. Moskova'ya Varış	452
b. St. Peterburg'ta.....	452
c. İlk Kez Fotoğraf Çektirme	454
4. Peterburg'tan Kaluga'ya Taşınma.....	457
a. İmam ve Pristav	458

BÖLÜM: VII

Büyük Kafkas-Rus Savaşında Batı Kafkasya Cephesi..... 490

Fasıl I:

Batı Kafkasya Cephesi..... 490

1. Umumi Giriş 490

2. Batı Kafkasya'da Rus İstila Hareketi ve Buna Karşı Adıge Halklarının Birlikte Mücadele Girişimleri..... 496

a. XIX. Yüzyılın 20-40'lı Yıllarında Batı Çerkesya'da Askerî-Politik Birleşme Girişimleri 497

b. Batı Kafkasya'da Millî Azatlık Mücadelesinin İlk Safhası..... 506

c. Abreklik Hareketi ve Gerilla Takımlarının Ruslarla Mücadeleleri 516

d. Çerkes-Rus Savaşının Ünlü Abreklerinden Bazıları 518

e. Abkhazyanın durumu 521

Fasıl II:

Batı Kafkasya'da Müritlek Hareketi..... 522

1. Batı Kafkasya Halklarını Müritlek İdeolojisi ve Gazavat Bayrağı Altında Birleştirme Teşebbüsleri ve Kafkas Azatlık Mücadelesinin Kuzeybatı Kafkasya Bölümünde Müritlek Hareketinin Rolü..... 522

a. Batı Kafkasya'da Müritlek Hareketini Yayma Faaliyetleri 524

b. Şamil'in Naıpları Batı Kafkasya'da..... 525

c. İmam Şamil'in Batı Kafkasya Naibi Muhammed Emin'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri..... 531

2. III. Kırım Harbi Sırasında Batı Kafkasya 535

a. Müttefiklerin Batı Kafkasya'da Keşif Faaliyetleri..... 536

b. Osmanlı Devleti'nin Sefer Bey Zamko'yu Çerkesya Genel Valiliğine Ataması 538

c. Muhammed Emin'e Dönüş 540

d. Muhammed Emin ve Sefer Bey Zamko Çatışması 541

3. Paris Konferansı ve Sonrası 547

a. İstanbul'dan Çerkesya'ya Lehli Lejyon Gönderme Teşebbüsü 548

b. Kırım Harbinden Sonraki Gidişat 550

4. Son Mücadeleler ve Büyük Çerkes Sürgünü 554

5. İstila ve Cebri Tehcir 557

6. Rus Çarı II. Aleksandr İle Görüşme, Topyekün Deportasyon ve Genosid...558

Doğrudan ve Dolaylı Yararlanılan Kaynaklar..... 565

Arşivler, Heyetler Tarafından Hazırlanan Eserler ve Anonim Kaynaklar..... 583

Index..... 587

ulusal benliğini güçlendirmek; keza ilgi duyanlara Kafkas Tarihi hakkında derli toplu bilgi vermek ve bu konuda araştırma-inceleme yapan kişilere ve bilim namzetlerine güvenilir bilgi sunmaktır.

İstanbul Kafkas Vakfı Yayınları arasında yer alan bu çalışmamız hazırlanırken, ağırlıklı olarak (erişebildiğimiz) kitap, makale, tebliğ, yüksek lisans ve doktora tezi formunda yazılan Rusça eserlerin taranmasına ve değerlendirilmesine gayret edilmiştir. Aynı şekilde konumuzla bağlantılı İngilizce, Almanca ve Fransızca kaynaklardan da faydalanılmıştır. Bunların dışında Kafkasya'da İmamlar Dönemi yaşanırken veya hemen sonrasında Dağıstanlı yazarlar tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve konumuzla doğrudan ilgili olan el yazma eserlerin Rusça çevirilerinden de oldukça geniş çapta yararlanılmıştır. Neticede zengin bir kaynak listesi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çalışmamız birinci el kaynaklara dayalı bir eser olma özelliği kazanmıştır.

Şimdiye kadar Türkiye'de Kafkas Tarihiyle ilgili olarak yazılan kitap, makale, tebliğ, hatta bilim namzetliği ve doktora tezi formunda yazılan eserlerin büyük ekseriyeti lisan ve kaynak kifayetsizliği yüzünden çok yetersiz bir durum arz etmektedir. Bir başka ifadeyle konumuzla ilgili olarak Türkçe literatürde mevcut olan kitap, makale, tez çalışması formundaki eserler genelde ikinci ve üçüncü el kaynaklar temelinde yazıldıkları için hem tarihi bilgi hem de bu bilgilerin yorumlanması yönünden eksiklikler ve çelişkiler içermektedir. Özellikle İmam Şamil hakkında yazılan kitaplar ve makaleler tabir caizse muhayyel hikâyelerden ibarettir ve Şamil'in gerçek kişiliğini ve hizmetlerini anlatmaktan çok uzaktır. Açıkçası asırlardan beri Türkiye ile yakın ilişki kumaya çalışan ve nüfusunun yarısı Osmanlı topraklarına tehcir edilen Kafkas Halkının Kafkasya'daki varlığı ve Kafkasya toprakları hakkında Türkiye insanları asgari ölçüde dahi doğru bilgiye sahip olamamıştır. Bu itibarla üniversitemizin Kafkasya ile ilgili daha çok ilmi çalışma yapmalarının gerekli olduğuna inanıyoruz.

Mamafih son yıllarda ve özellikle yeni faaliyete geçen üniversitelerde Kafkasya ile ilgili bilim namzetliği çalışmaları yapıldığını görüyor ve takdirle karşılıyoruz. Ancak bu çalışmalar yeterli olmaktan uzaktır.

Tarafsız kaynaklara göre, Büyük Çerkes Sürgünü sırasında ve serbest göçmen statüsünde Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına 1,5 milyon civarında Kafkas muhaciri intikal etmiş ve bunların hayatta kalanları Devlet-i Âliye topraklarında iskân edilmiştir. Günümüz Türkiye'sinde en az beş milyon civarında Kafkas kökenli nüfus yaşamaktadır. Bu itibarla Kafkasya, Kafkas Halkı, Kafkas tarihi, Kafkas dilleri, Kafkas kültürü, edebiyatı, musikisi, folkloru ve sanatı hakkında daha çok ilmi araştırma yapılmalıdır. Aynı şekilde yüksek lisans ve doktora çalışması yapmak için Rusya ve Kafkasya'ya bilim namzetleri gönderilmelidir. Böylece Rusça kaynakları takip edecek hale gelen bilim namzetleri kaliteli ve orijinal çalışma yapma imkânına kavuşacaklardır.

Şu hususu belirtmeliyiz ki elli yıllık bir çalışmanın ürünü olan kitabımızla ilgili kaynak toplama, kaynakları inceleyip değerlendirme, metnin yazımı ve bilgisayara

yüklenmesi ve diğer hususlar bizi hiç yormadı. Bilakis büyük bir şevk ve heyecanla çalıştık. En büyük sorun ve güçlüğü basım safhasında yaşadık. Doğal olarak kazancı önde tutan yayınevleri bu nevi ilmi bir eserin okuyucusunun mahdut olduğunu hissettirerek basımına sıcak bakmadılar. Öyle anlar oldu ki böyle ağır ve zor bir çalışmaya ayırdığımız zamana esef ettik. Keşki popüler bir kitap yazsaydık diye hayıflandığımız anlar da oldu. Bütün bunlara rağmen yıllar önce tasarlanan çalışmamızı tamamlayamayı nasip eden Rabbime hamd ediyorum.

Kitabımızın her üç cildini aynı anda basmayı üstlenen İstanbul Kafkas Vakfı Mütevelli Heyetine, Vakıf Yönetim Kurulu'na ve Kafkas Vakfı'nın değerli Yay. Koordinatörü Veysel Arıhan'a ve diğer emeği geçenlere şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca bu eserin yazılmasına bidayetten beri manevi destek veren ve eserin basımına maddi katkıda bulunan eczacı ve işadamı **H. Cahit Tokoğlu** ile bana bilgisayar kullanmasını bütün incelikleriyle öğreten ve işimi büyük ölçüde kolaylaştıran oğlum Muhammed Şamil'e, aynı şekilde kendi evinde geniş ve ferah bir odayı (telif çalışmalarım) için bana tahsis eden ve bilgisayarla ilgili anlık problemlerde yardımına koşan kızım Ayşat Şeyda'ya da teşekkür ediyorum. Büyük emek mahsulü çalışmamızın okuyucularımıza ve Kafkas tarihiyle ilgilenenlere ve aynı konuda araştırma yapanlara fayda sağlaması bizim için en büyük mükâfat olacaktır.
(Kitabın yazımının bitiş tarihi: 11 Mayıs 2017)

İstanbul, 2019

Yılmaz Nevruz

Giriş

Kafkasların Rus emperyalizmine karşı sürdürdükleri azatlık mücadelelerinin en önemli ve en trajik olaylarla dolu safhasını teşkil eden bölümü 1829-1859 yıllarını içine alan “İmamlar Dönemi”dir. Buna 1824 yılı ile 1829 yılı arasındaki beş yıllık hazırlık dönemiyle 1859 ve 1864 yılları arasında Batı Kafkasya’da sürdürülen son beş yıllık azatlık mücadelelerini de eklemek gerekir. Böylece anılan safhanın 40 yıl aralıksız devam ettiği ortaya çıkar.

Çalışmamızın bu üçüncü cildi tamamen bu döneme tahsis edilmiştir. Kafkas-Rus Harbinin “İmamlar Dönemi” Kafkas tarihinden öte, Osmanlı Devleti ile Batı Avrupa’nın büyük devletlerini de yakından ilgilendiren tarihi bir süreçtir. Bu bakından çok iyi araştırılması ve gerçeklerin açık bir şekilde ortaya konulması gerekir.

Anılan mevzu hakkında Türkçe literatürde ciddi araştırmaya dayalı bir eser yoktur. Mevcutlar da daha önce yazılan ve ikinci-üçüncü el kaynaklara dayalı eserlerden yararlanılarak hazırlanan ve nakle dayanan çalışmalardan ibarettir. Ancak bazı tercüme eserler bu değerlendirmenin dışındadır. Mesela John Frederick Baddeley ile Moşe Gammer anılan dönemi ve onunla bağlantılı diğer prosesleri Rus arşiv belgelerini tarayarak objektif bir yaklaşımla senteze gittikleri için oldukça başarılı ve birinci el kaynak değeri taşıyan eserler vücuda getirmişlerdir. Özellikle İmam Şamil’in ve Batı Kafkasya’da Naip Muhammed Emin’in Kırım Harbi sırasında Osmanlı Devleti ve Avrupalı Müttefikleriyle olan ilişkilerini en doğru biçimde açıklığa kavuşturmuşlardır. Tercüme eserlerden Ali Kasumov ile Hasan Kasumov’un “Çerkes Soykırımı - Çerkeslerin 19. YY’da Kurtuluş Savaşı Tarihi” isimli çalışmaları da Rus arşiv belgelerinin taranması ve oldukça objektif bir yaklaşımla yazılmış olması hasebiyle ciddi bir kaynak eserdir.

Türkçe eserlerden İ. Berkok’un 1958’de yayımlanan Tarihte Kafkasya isimli eserinde bazı savaşlar nispeten başarılı biçimde anlatılmakla beraber birinci el kaynaklara erişilemediği için mevzuya açıklık getirmekten uzaktır. Şerafeddin Erel’in “Dağıstan ve Dağıstanlılar” (1961) isimli çalışmasında İmamlar Dönemi

gerçeklere uygun bir şekilde ifade edilmiştir. Konuya hâkim olan bir araştırmacı merhum Erel’in John Frederick Baddeley’in anılan eserinden yararlandığını hemen fark edebilir. Ancak yazar kaynak göstermemiştir. Bize göre Baddeley’in eserinin ilgili paragraflarını tercüme ettirerek yararlandığı için muhtemelen kitap hakkında bilgi sahibi değildi. Bu yüzden eserin adını ve yazanını belirtmeyi unutmuş olması da mümkündür. Kafkas tarihiyle ilgili diğer Türkçe eserler mevcut Türkçe eserlerden derlenerek yazıldıkları için bilinenleri tekrarlamaktan ibarettirler.

Ruşça eserler ve belgeler Türk yazarlarıyla hemen hemen tanışmamışlardır. Batı dillerinde yayımlanan eserler umumiyetle bölgesel ve belli konular üzerine yazıldıkları için umumi bilgi vermekten uzaktırlar. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi John Frederick Baddeley (1854 –1940)’in “The Russian Conquest of the Caucasus” isimli eseri ile “Moshe Gammer (1950-2013)’in “Muslim Resistance to the Tsar. Shamil and the Conquest of Chechnya and Dagestan” isimli eserini bu hükmün dışında tutmalıyız. Mamafih ker iki eser de ağırlıklı olarak İmam Şamil’in faaliyetlerine ağırlık verdikleri için yine de bölgesel mahiyette sayılabilirler. Anılan eserlerden ilki Türkçeye çevrilmiştir². İkincisi ise Türkçeye tercüme edilmediği için Türk yazarlar tarafından yeterince tanınmamaktadır.

Kafkas Azatlık Mücadeleleri Tarihi mevzuunda olmazsa olmaz niteliğindeki birinci el kaynaklar Rusça olduğundan Türk araştırmacıların dil sorunu sebebiyle Rusça kaynaklardan layıkıyla yararlandıkları söylenemez. Hal böyle olunca Kafkasya konusunda yapılan çalışmalar ikinci-üçüncü el Türkçe kaynakları taramaktan ileri geçememektedir. Mamafih John Frederick Baddeley’in eseri Sedat Özden tarafından Türkçeye çevrilip Kayıhan Yayınevinde basıldıktan sonra yapılan çalışmalar nispeten seviye kazanmışlardır. Lakin Moşe Gammer’in eserinden çok az yararlanıldığı da bir gerçektir.

19. Yüzyıl Kafkas Tarihi araştırmalarında mutlaka yararlanılması gereken kaynakların başında, aynı yüzyılda Dağıstanlı yazarların Arapça el yazma eserleri gelmektedir. Bunlardan sadece **Muhammed Tahir el Karakhi**’nin [Barikat’üs Suyûfü’ d Dağıstaniye fiy ba’d-ı Ğazavatü’ş Şamiliye]³ (=Şamil’in Bazı Ğazavatlarında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması) isimli eseri Türkçeye çevrilmiştir⁴. Diğerleri ise Türkiye’de bilinmemektedir. Anılan eserlerin başlıcaları şunlardır:

Muhammadü’l-Yerağî- “Asar-i Yerağî”.

Cemaleddin Gazikumuki- “Adabul’ Marziya”.

Abd ar-Rahman as-Sugûri- “Maşrab an-Nakşbandiya”.

Abdurrahman al-Gazikumukî- Kniga vospominaniy/ Hatıralar Kitabı; Hulasat at-tafsil ‘an ahval al-İmam Şamuil / İmam Şamil’in Durumları Hakkında Ayrıntılı Hulasalar (Şamil’in yazışmalarıyla ilgili bir eser).

Hasan Efendi al-Kadarî. Asar-i Dağıstan (Bu kitabı Musa Ramazan Rusçasından Türkçeye çevirmiştir).

2 Yararlanan eserler ve yazarları hakkında kitabımızın sonunda kısa bilgi verilmiştir.

3 Ünlü Arabist İgnatıy Yulianoviç Kraçkovskiy’nin Tahir’ül Karahi’nin eserini tanıtan makalesinde (İstoriçeskiy arkhiv II, İzdatelst’vo Akademii Nauk SSSR Moskva 1 939 Leningrad) kitabın isminin şu şekilde anıldığı da bildirilmektedir: “Barikatü’s Suyûf’al cebeliye fiy ba’d-ı Ğazavatü’ş Şamiliye”. Bize göre de doğrusu budur, yani “...Dağlı Kılıçlarının Parıldaması”dır. Bu takdirde Gazavat’a sadece Dağıstanlıların değil, tüm Kafkasya Dağlılarının katıldığı anlaşılabilir olur.

4 Adı geçen eser Abdülhamid bin Abdullah el-Şekivî tarafından ağdalı bir lisan-ı Osmanî ile Osmanlıcaya çevrilmiş, bu çeviri de Tahir’ül Mevlevî tarafından sadeleştirilerek “Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil’in Ğazavatı” adıyla 1333/1915 yılında İstanbul’da basılmıştır.